

İRAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ VE BELİRLEYİCİ DİNAMİKLER

Sinem Karadağ



İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Karadağ, Sinem. “İran-Ermenistan İlişkileri ve Belirleyici Dinamikler”, İNSAMER, 29.07.2019.

 Analiz

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Kafkasya coğrafyasında yaşanan değişim İran'ı da derinden etkilemiştir. Başlangıçta bölgedeki Rus etkisinin azalmasını fırsat bilen İran, Avrasya'daki gücünü attırmak için bazı hamleler yapsa da uluslararası güçlerin bölgeye yönelmesiyle kendi güvenliğini sağlamak üzere yeni politikalar geliştirmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda da sınır komşusu Ermenistan ile ilişkilerine ayrı bir önem vermeye başlamıştır. Ermenistan ise, coğrafi olarak elverişsiz bir konumda olması ve tarihsel sorunlar yaşadığı Türkiye ve Azerbaycan ile kara sınırının kapanması sebebiyle İran ile diplomatik ilişkiler geliştirmek zorunda kalmıştır. İran, Sovyetler Birliği'nin feshedilmesiyle bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ı 25 Aralık 1991 tarihinde resmî olarak tanımış ve 9 Şubat 1992 tarihinde Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Hovhannisyan'ın Tahran'ı ziyaretiyle de iki ülke arasındaki diplomatik temaslar başlamıştır. Genel olarak Ermenistan-İran ilişkilerini

belirleyen faktörleri beş ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Türkiye-Azerbaycan ilişkisinin İran-Ermenistan ittifakına etkisi:

İran-Ermenistan ilişkileri, İran'ın özellikle Azerbaycan ve Türkiye ile yaşadığı sıkıntılar çerçevesinde daha da anlam kazanmaktadır. Bu ilişki ayrıca İran için dünya genelindeki Ermeni lobisinin olanaklarından faydalanma amacına da hizmet etmektedir.¹ Kafkasya coğrafyasının bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak bu coğrafyada varlığını hissettirmesi İran'ı rahatsız etmiştir. Batı'nın, Sovyetler Birliği sonrası dönemde Sovyet modeline alternatif olarak Avrasya coğrafyasında ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak için “İran modeli” yerine “Türk modeli”ni daha avantajlı görmesi, İran'ı endişelendirmiştir. Bu bağlamda Batı ile iyi ilişkileri olan Türkiye ile Azerbaycan'ın stratejik ortaklığını bir tehdit olarak algılayan



İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

İran, Ermenistan'ı tampon devlet olarak görmüş ve Türkiye-Azerbaycan ittifakına karşın İran-Ermenistan ittifakını geliştirmiştir.

Ermenistan-İran stratejik ortaklığının ilerlemesinde Güney Azerbaycan sorunu etkili olmuştur. İran, bölgedeki Türk etnik yapısının kendisine tehdit oluşturma ihtimaline karşılık, Ermenistan ile iş birliğini kuvvetlendirmektedir.² Tahran yönetimi, Kuzey ve Güney Azerbaycan kavramsallaştırmasıyla ortaya çıkan jeopolitik gerilimden duyduğu endişe nedeniyle Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı en önemli dengeleyici unsur olarak görmeye başlamıştır. İran'ın kuzey bölgeleri için kullanılan "Güney Azerbaycan" tabiri, coğrafi bir niteleme olması ötesinde, zaman zaman Azerbaycan'la birleşme senaryolarının tartışılmasına da yol açmaktadır. Bu tartışmalar İran'ın Ermenistan ile daha yakından ilgilenmeye başlamasında etkili olan unsurlardan biri olmuştur. İki ülke, Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, çok erken denilebilecek bir dönemde -1992 yılında- ikili dostluk ve ekonomik iş birliği anlaşması imzalamıştır.³

Komşularıyla sorun yaşayan İran ve Ermenistan arasındaki ilişkide şüphesiz Türkiye-Azerbaycan arasında hızla gelişen enerji iş birliğinin de önemli bir etkisi vardır. Özellikle Azerbaycan'ın Hazar Havzası enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara nakledilmesinin İran'ı mutlu ettiği söylenemez. Bu nedenle İran'ın bölgesel stratejisinde Ermenistan'la geliştireceği enerji iş birliği önemli bir başlık oluşturmaktadır. Mayıs 2007'de İran-Ermenistan doğal gaz boru hattının açılması, bu ittifakın en somut örneğidir. Bu projeye Ermenistan ekonomik ve siyasi olarak Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için fırsat bulurken İran da Ermenistan üzerinden Avrupa pazarına açılmayı hedeflemiştir.

Özetle; iki ülke arasında şimdiye kadar Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenememesi, İran nüfusu içindeki 20-30 milyon civarındaki Azeri Türk'ün potansiyel tehlike olarak görülmesi, Türkiye ile Azerbaycan yakınlaşması gibi unsurların varlığı, Tahran yönetimi ile Ermenistan arasındaki sıcak ilişkilerin temel

motivasyonları olarak görünmektedir.⁴ Ayrıca Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşından sonra Gürcistan yolunun Ermenistan için büyük ölçüde kapanması da bu ülke için İran'ın önemini artırmıştır.⁵

2. Rusya'nın İran-Ermenistan ilişkisine katkısı:

İran'ın Ermenistan ve genel olarak Kafkasya'ya yönelik politikasında şüphesiz Rusya belirleyici bir aktör olmaya devam etmektedir. Rusya, İran'ın Kafkasya bölgesindeki etkinliğini artırmasından rahatsızlık duysa da "ortak düşmanları" olan ABD'nin bölgedeki etkisini kırmak için İran'la iş birliği yapmayı gerekli görmüştür. Rus baskısını Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendirerek dengelemek isteyen Azerbaycan ve Gürcistan karşısında ise İran, bölgede Rusya'ya yakın duran Ermenistan'la stratejik iş birliği yapmaktadır. Nitekim Kafkasya'da ortaya çıkan Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ittifakı karşısında Rusya-İran-Ermenistan ittifakı şekillenmiştir. Özetle hem Rusya'nın hem de İran'ın bölgedeki ortak çıkarları Ermenistan'ın önemini artırmaktadır.

3. Dağlık Karabağ sorunu:

İran'ın Dağlık Karabağ Savaşı'nın devam ettiği dönemde kendisi gibi Şii nüfusa sahip Azerbaycan yerine Ermenistan'a verdiği destek, ikili ilişkilerin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. İran'ın Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımı genel olarak Azerbaycan'a uygulayabileceği baskı üzerine kuruludur. Aynı politikayı sınır komşularıyla sorunlar yaşayan Ermenistan için de uygulayan İran, Dağlık Karabağ sorununa yönelik bu politikasıyla bölgede tecrit edilmiş durumdaki Ermenistan'ın kendisine daha bağımlı hâle gelmesini hedeflemektedir. Nitekim bu süreçte İran ile Ermenistan arasında önemli askerî ve ekonomik anlaşmalar yapılmıştır. Karabağ'ın İran-Ermenistan, İran-Azerbaycan sınırına yakın ve uluslararası müdahaleye açık olması sebebiyle İran, arabuluculuk faaliyetlerinde bulunup resmî söylemlerinde Ermenistan'ı kınasa da Dağlık Karabağ problemini Azerbaycan için baskı

aracı olarak kullanmaya devam etmiştir. Bu durum İran ve Ermenistan arasındaki stratejik iş birliğinin güçlenmesinde etkili olmaktadır.

4. İsrail faktörü:

Sovyetlerin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın Türkiye, Gürcistan ve İsrail ile tesis ettiği stratejik ilişkilere karşılık Ermenistan'ın Rusya ve İran ile kurduğu benzer nitelikteki münasebetler üzerinden oluşan bölgesel denge, Güney Kafkasya jeopolitiğini anlamak açısından önem taşımaktadır.⁶ Tahran yönetimi her fırsatta gelişen İsrail-Azerbaycan iş birliğinden duyduğu rahatsızlığı vurgulamakta ve bu ülkeyle olan sınırı dolayısıyla da Azerbaycan-İsrail arasındaki ilişkiyi kendi güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak algılamaktadır. Nitekim Azerbaycan'ı İsrail ile askerî ilişkiler geliştirmekle suçlayan İran, bu konu üzerinden hem Azerbaycan'a baskı kurmaya çalışmakta hem de Ermenistan ile askerî alanda iş birliği yapmaktadır.

5. İran'daki Ermeni lobisi:

Dünya genelinde güçlü bir diasporaya sahip olan Ermenistan, bu gücünü dış politikasında etkin olarak kullanmaktadır. Ermeni diasporasının önemli merkezlerinden biri olan İran'da Ermeniler diğer azınlıklardan daha ayrıcalıklı bir konumdadır. İran'ın azınlıklarla ilgili yasasına göre Ermeniler, inançlarını ve buna uygun

ibadetlerini özgürce uygulama ve meclis (İran parlamentosu) ve yerel konseylerde garantili temsil hakkına sahiptir.⁷ Hatta İran'da yaşayan Türk azınlığa kendi dillerinde eğitim alma hakkı tanınmazken Ermeni halkın kendi dilinde eğitim alması da diasporanın Ermenistan-İran ilişkilerine etkisinin en açık örneğidir.

Sonuç

İran'ın Ermenistan ile giderek derinleşen ilişkileri oldukça dikkat çekicidir. İki ülkenin stratejik yakınlaşmasını tetikleyen çok farklı unsurlar bulunmaktadır. Büyük bir Azeri nüfusu barındıran İran'ın, bu sebeple Bakü karşısında kendini kırılgan hissettiğine ise kuşku yoktur. Bunun yanı sıra bölgesel jeopolitik çekişmede Azerbaycan'ın farklı ülkelerle geliştirdiği ilişkiler de İran'ın bölgesel mücadelesinde çekindiği bir diğer unsurdur. Dolayısıyla İran için Ermenistan, stratejik önemini korumaya devam edecektir. Ermenistan açısından ise Dağlık Karabağ problemi nedeniyle Türkiye-Azerbaycan sınır kapısının kapalı olması, Erivan yönetiminin İran ile siyasi, ekonomik ve askerî iş birliğini devam ettirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu noktada İran'ın Ermenistan'ı Azerbaycan'a baskı uygulayabilmek için bir müttefik olarak gördüğünü, Ermenistan'ın ise İran'ı içinde bulunduğu izolasyondan kurtulmak için âdeta tek çare olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür.⁸

Sonnotlar

¹ Araz Aslanlı, "İran'ın Güney Kafkasya Politikası", *Orsam Ortadoğu Analiz*, Eylül-Ekim 2017, c. 9, S. 82, s. 33.

² Güney Azerbaycan terimi gayriresmî bir söylem olmakla birlikte İran'ın kuzeybatısını kapsayan ve etnik yapısı nedeniyle İran'ın güvenliği açısından önem arz eden bir bölgedir.

³ Geoffrey Gresh, "Coddling The Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia Caucasian", *Review of International Affairs*, Vol. 1 (1)-WINTER 2006, p. 5.

⁴ Elnur İsmayıl, "Türkiye-Azerbaycan-İran İlişkileri: İşbirliği mi Yoksa Güvensizlik mi?", 17.01.2012, BİLGESAM, <http://www.bilgesam.org/incele/168/-turkiye-azerbaycan-iran-iliskileri--isbirligi-mi-yoksa->

[guvensizlik-mi-/#.XR5mQuszbIU](http://www.bilgesam.org/incele/168/-turkiye-azerbaycan-iran-iliskileri--isbirligi-mi-yoksa-guvensizlik-mi-/#.XR5mQuszbIU) (01.07.2019).

⁵ Aslanlı, agm., s. 33.

⁶ Orhan Gafarlı, "Güney Kafkasyada İran ve İsrail rekabeti", *Aljazeera Turk*, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/guney-kafkasyada-iran-ve-israil-rekabeti> (09.07.2019).

⁷ M. Hasanov, N. Süleymanova, "İran'da Ermeni diasporası-karşılıklı ilişkiler", *EURAS Akademik Dergisi*, c. 1, 2012, No. 1, 34-35.

⁸ Yıldız Devenci Bozkuş, "İran Ermeni İlişkileri Türkiye-İran İlişkilerinde Ne Kadar Etkili?", İRAM İran Araştırmaları Merkezi, <https://iramcenter.org/iran-ermenileri-turkiye-iran-iliskilerinde-ne-kadar-etkili/> (05.07.2019).